

Original Article

An examination of the causes of certainty derived from the indisputable and conclusive evidence within the judge's personal knowledge in the criminal law of Iran and France

Seyyed Hamed Hosseini¹ , Hossein Ranjbar^{*2}

¹ Master of Science in Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Shomal University, Amol, Iran.

² Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities and Social Sciences, Shomal University, Amol, Iran.

[10.22080/lps.2025.29119.1743](https://doi.org/10.22080/lps.2025.29119.1743)

Received:

April 28, 2025

Accepted:

January 1, 2026

Available online:

June 5, 2026

Keywords:

Judge's Conviction,
Tangible Evidence,
Criminal Evidence,
Iranian Criminal Law,
French Criminal Law

Abstract

The judge's certainty as a fundamental element in issuing verdicts in criminal matters has long been a central topic in criminal law. In the Iranian legal system, "the judge's personal knowledge" (Ilm-e Qazi) is recognized as one of the means of proving criminal claims (Article 160 of the Islamic Penal Code, 2013), provided it is based on certain and objective evidence (Article 211). This evidence, referred to as "Beyyineh" (clear and conclusive proof), serves as a means (tariqiyyah) to attain the judge's knowledge. However, the resulting judicial knowledge itself, alongside other primary evidence, holds intrinsic evidentiary value (mawdu'iyah), as inferred from Articles 160 and 161. In contrast, the French legal system is founded on the principle of "intimate conviction" (intime conviction), which must also be derived from the evidence presented during the proceedings (Article 427 of the French Code of Criminal Procedure). The Iranian system can be considered a hybrid, combining legal and moral evidence. This article employs a descriptive-analytical method and a comparative approach to examine and compare the role and status of "Beyyineh-based evidence"—objective and tangible evidence—as the primary basis for the judge's certainty in the criminal laws of Iran and France. The main focus is on analyzing evidence such as forensic medical reports, expert opinions, electronic evidence (video, audio, digital data), and statements of informants and witnesses, while considering specific legal restrictions, such as Article 102 of the Iranian Code of Criminal Procedure concerning crimes against chastity. The aim is to explain how judges in both systems rely on this evidence, the limits of its validity, the challenges ahead, and the similarities and differences between the two systems in evaluating such evidence as the foundation of the judge's knowledge or intimate conviction. The findings indicate that despite differences in theoretical foundations and the status of judicial knowledge or intimate conviction, both systems increasingly emphasize objective and scientific evidence as essential and reliable bases for judicial decision-making. However, differences remain in the methods of obtaining, presenting, evaluating, and restricting the application of this evidence.

***Corresponding Author:** Hossein Ranjbar

Address: Shomal University, Amol, Iran.

Email: h.ranjbar@shomal.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The judge's certainty is the fundamental pillar underpinning verdict issuance in criminal cases. Legal systems have linked this mental process to objective and tangible evidence to regulate it. In Iranian law, Article 160 of the Islamic Penal Code (2013) recognizes the "judge's knowledge" as a means of proving a crime; however, Article 211 limits this to "clear documents," including expert opinions, site inspections, informant statements, law enforcement reports, and other knowledge-generating indications. In contrast, French law is based on the principle of "intimate conviction" (Article 427 of the Code of Criminal Procedure), which allows freedom in evaluating evidence, though this freedom is constrained by requirements for lawful evidence gathering and reasoned judgments. The central question is how objective evidence—such as forensic reports, expert opinions, electronic evidence, and witness or informant statements—contributes to the judge's certainty (in Iran) or intimate conviction (in France), what their validity limits are, and what challenges exist in their use, including those posed by Article 102 of Iran's Criminal Procedure Code concerning chastity crimes.

2. Methods

This research employed a descriptive-analytical and comparative approach. Data were collected from library sources, including statutes (Islamic Penal Code 2013, Iranian Criminal Procedure Code 2013, French Code of Criminal Procedure), books, legal articles (in Persian and French), and case law. The study focused on the criminal evidence systems of Iran and France, using targeted sampling to

concentrate on key types of objective evidence, such as forensic reports, non-medical expert opinions, electronic evidence, informant and witness statements, and psychological-psychiatric assessments. Data analysis was qualitative, comparing the structures, rules, and challenges within both systems.

3. Results

Findings indicate that both systems, despite their differing foundations, have moved toward centralizing objective evidence. In Iran, a judge's knowledge based on "clear documents" takes precedence over other evidence (Article 212). However, ambiguity in the criterion of "typically knowledge-generating" and the stringent limitations imposed by Article 102 (pertaining to chastity crimes) present significant challenges. In France, the principle of intimate conviction offers greater flexibility but is constrained by requirements for lawful evidence gathering and logical reasoning. In both systems, forensic reports constitute the most important form of objective evidence, and judges may reject them only with justified reasons (Article 265 of the Iranian Civil Procedure Code; French case law). Electronic evidence is accepted in both systems, although France has a more codified legal framework governing its use. Informant statements are treated as judicial presumptions in Iran and as sworn testimony in France. The use of artificial intelligence to analyze objective evidence is emerging as an auxiliary tool but currently lacks a clear legal framework in both countries.

4. Conclusion

Iran's legal system, by accepting a judge's knowledge based on clear documents, has created a hybrid framework combining legal and moral evidence. While this

approach is powerful, it faces ambiguities and legal constraints, particularly under Article 102. In contrast, France's system offers greater flexibility but limits judicial discretion through procedural requirements. Recommendations for Iran include: (1) drafting regulations to clarify the criteria for "clarity" and "typically knowledge-generating" evidence; (2) enhancing judicial training in electronic evidence and expert opinion analysis; (3) reconsidering the restrictions imposed by Article 102 to better balance confidentiality policies with the pursuit of truth; and (4) ensuring more detailed,

evidence-based reasoning in verdicts that rely on a judge's knowledge.

Funding

There is no funding support available.

Conflict of Interest

The author declares that there is no conflict of interest.

Acknowledgments

The author wishes to thank the criminal law scholars for their valuable insights, as well as everyone who assisted in accessing resources and conducting this research.

علمی پژوهشی

بررسی موجبات یقین حاصل از مستندات بین علم قاضی در حقوق کیفری ایران و فرانسه

سید حامد حسینی^۱ ID، حسین رنجبر^۲ ID*

^۱ کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه شمال، آمل، ایران.

^۲ استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه شمال، آمل، ایران.

[10.22080/lps.2025.29119.1743](https://doi.org/10.22080/lps.2025.29119.1743)

چکیده

یقین قاضی به عنوان رکن اساسی صدور رأی در امور کیفری، همواره از مباحث بنیادین حقوق جزا بوده است. در نظام حقوقی ایران، «علم قاضی» به عنوان یکی از ادله اثبات دعوی کیفری به رسمیت شناخته شده (ماده ۱۶۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲)، مشروط بر آنکه مبتنی بر مستندات یقینی و عینی باشد (ماده ۲۱۱). این مستندات که «بین» توصیف شده‌اند، نسبت به علم قاضی طریقت دارند، اما خود علم قاضی حاصل، در کنار سایر ادله اصلی، موضوعیت می‌یابد (مستفاد از مواد ۱۶۰ و ۱۶۱). در مقابل، نظام حقوقی فرانسه بر اصل «اقناع وجدانی» قاضی و هیئت منصفه استوار است که آن نیز باید برآمده از ادله مطرح شده در فرایند دادرسی باشد (ماده ۴۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه). نظام ایران را می‌توان نظامی تلفیقی از ادله قانونی و معنوی دانست. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد تطبیقی، به بررسی و مقایسه نقش و جایگاه «مستندات بین» ادله عینی و ملموس به عنوان موجبات اصلی حصول یقین قاضی در حقوق کیفری ایران و فرانسه می‌پردازد. تمرکز اصلی بر تحلیل ادله‌ای چون گزارش‌های پزشکی قانونی، نظریات کارشناسی، ادله الکترونیک (فیلم، صوت، داده‌های دیجیتال)، و اظهارات مطلعین/شهود است، ضمن توجه به محدودیت‌های قانونی خاص مانند ماده ۱۰۲ آ.د.ک ایران در جرائم منافی عفت. هدف، تبیین چگونگی استناد قضات در دو نظام به این مستندات، حدود اعتبار هر یک، چالش‌های پیش‌رو و نقاط اشتراک و افتراق دو نظام در ارزش‌گذاری این ادله به عنوان پایه و اساس علم قاضی یا اقناع وجدانی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم تفاوت در مبانی نظری و جایگاه علم قاضی/اقناع وجدانی، هر دو نظام به طور فزاینده‌ای بر ادله عینی و علمی به عنوان پایه‌های ضروری و قابل اتکای تصمیم قضایی تأکید دارند، هرچند در نحوه تحصیل، ارائه، ارزیابی و محدودیت‌های کاربرد این مستندات تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود.

تاریخ دریافت:

۰۸ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۱ دی ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۵ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

علم قاضی، مستندات بین، ادله اثبات کیفری، حقوق کیفری ایران، حقوق کیفری فرانسه

* نویسنده مسئول: حسین رنجبر

آدرس: دانشگاه شمال، آمل، ایران.

ایمیل: h.ranjbar@shomal.ac.ir

۱ مقدمه

صدور رأی در امور کیفری، به‌ویژه در جرایم با مجازات‌های سنگین، مستلزم دستیابی قاضی به درجه بالایی از یقین در خصوص وقوع جرم و انتساب آن به متهم است. این یقین، محصول یک فرایند ذهنی پیچیده در وجدان قاضی است، اما نمی‌تواند امری صرفاً درونی و غیرقابل کنترل باشد. نظام‌های حقوقی مختلف، باوجود تفاوت در مبانی نظری، همواره تلاش کرده‌اند تا این فرایند ذهنی را به اموری عینی، ملموس و قابل‌ارزیابی پیوند زنند. اهمیت علم قاضی به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعاوی کیفری بر کسی پوشیده نیست این دلیل اثباتی از دیرباز در فقه و حقوق اسلامی و قوانین جزایی ایران مطرح بوده و مباحث و سؤالات متعددی را هم در حوزه نظر و هم در ورطه عمل موجب گشته است (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۸، ص. ۴۵).

در حقوق کیفری ایران، قانون‌گذار پس از تحولات بسیار، به‌ویژه با تصویب قانون مجازات اسلامی (ق.م.ا) ۱۳۹۲، "علم قاضی" را به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعوی در کنار اقرار، شهادت، قسامه و سوگند (ماده ۱۶۰ ق.م.ا) به رسمیت شناخت. باین‌حال، ماده ۲۱۱ همان قانون بلافاصله آن را مقید به مستندات کرد که «یقین حاصل از مستندات در امری است که نزد وی مطرح می‌شود» و تبصره همان ماده، مصادیقی چون «نظریه کارشناس، معاینه محل، تحقیقات محلی، اظهارات مطلع، گزارش ضابطان و سایر قرائن و امارات که نوعاً علم آور باشند» را به‌عنوان مستندات احتمالی این علم برشمرد. این امر نشان می‌دهد که قانون‌گذار ایرانی، ضمن پذیرش نقش‌محوری وجدان قاضی، کوشیده است تا آن را از حالت شخصی (علمی که قاضی خارج از پرونده کسب

کرده و فاقد حجیت است، مگر در موارد خاص مانند علم حاکم در فقه) و غیر قابل نظارت خارج کرده و بر پایه‌های عینی و "مستندات بین" استوار سازد (آشوری، ۱۳۸۰، ج ۲، ص. ۱۱۲؛ خرسندیان، ۱۳۸۳، ص. ۶۰؛ قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، ص. ۸۵). تاریخ حقوق کیفری ایران نشان می‌دهد که نظام ادله کیفری تحولات بسیاری به خود دیده است. قانون‌گذار ایران نظام ادله معنوی را از طریق قانون اصول محاکمات جزایی مصوب ۱۲۹۰ هجری شمسی از قانون آیین دادرسی کیفری ۱۸۰۸ میلادی فرانسه اقتباس کرد. همان‌طور که برخی حقوق‌دانان (تدین، ۱۳۸۹، ص. ۳۲) اشاره کرده‌اند، نظام فعلی ایران را می‌توان نظامی تلفیقی از ادله قانونی (که در جرائم حدی و قصاص نقش پررنگ‌تری دارند) و ادله معنوی (که در تعزیرات و در قالب علم قاضی مستند نمود می‌یابد) دانست.

در مقابل، حقوق کیفری فرانسه، به‌ویژه پس از انقلاب کبیر و تحت‌تأثیر اندیشه‌های روشنگری، نظام ادله قانونی را که ارزش هر دلیل را از پیش تعیین می‌کرد و اختیارات قاضی را محدود می‌ساخت، کنار گذاشت و به نظام "ادله معنوی" یا "اقتناع وجدانی" روی آورد؛ (Pradel, ۲۰۱۶, p. ۱۵۰) بر اساس این اصل که در ماده ۴۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه (Code de Procédure Pénale – CPP) متبلور است، قاضی (و در دادگاه جنایی، هیئت‌منصفه در ارزیابی ادله ارائه شده آزاد است و هیچ دلیل خاصی بر دیگری برتری ندارد؛ تنها معیار، اقتناع حاصل در وجدان قاضی است (Stefani Levasseur, & Bouloc, ۱۹۹۶, p. ۴۱۰). باین‌وجود، این آزادی مطلق نیست. اولاً، اقتناع وجدانی باید حاصل ادله‌ای باشد که در جریان دادرسی به‌صورت

دارد. در فصل سوم، چالش‌ها، محدودیت‌ها (از جمله بحث جرائم منافی عفت) و نتیجه‌گیری ارائه خواهد شد.

۲ یقین قضایی؛ از مستند علم قاضی تا اقناع وجدانی

۲،۱ علم قاضی در حقوق کیفری ایران:

مفهوم، جایگاه و نسبت با مستندات

در مفهوم و تعریف، علم در لغت به معنای دانستن و یقین است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۰، ص. ۱۵۲۰۰). در اصطلاح حقوقی، علم قاضی معنایی فراتر از علم شخصی دارد. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در ماده ۲۱۱ آن را چنین تعریف می‌کند: «علم قاضی عبارت از یقین حاصل از مستندات بین در امری است که نزد وی مطرح می‌شود». این تعریف چند نکته کلیدی دارد: اولین مورد یقین است، علم قاضی مترادف با یقین (Certainty) است، نه صرفاً ظن یا گمان غالب (علم عادی یا اطمینان). این درجه از باور باید شک متعارف را زائل کند (مختاری، ۱۳۹۲، ص. ۹۰). مورد دیگر حاصل از مستندات است، این یقین باید از ادله و مدارک موجود در پرونده نشأت گرفته باشد، نه از اطلاعات شخصی قاضی (قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، ص. ۱۰۲؛ حاجی ده آبادی، ۱۳۹۸، ص. ۵۵). علم شخصی قاضی، جز در موارد بسیار استثنایی که در فقه مطرح است، فاقد اعتبار می‌باشد. مورد دیگر مستندات بین است، واژه "بین" (به فتح باء و کسر یاء) به معنای امری است که ذاتاً روشن و آشکار است و نیازی به استدلال یا تعریف ندارد (خواججه‌نصیر طوسی، ۱۴۰۳، ص. ۳۰). اطلاق این وصف به مستندات علم قاضی، بر لزوم وضوح، عینیت و انکارناپذیری نسبی این مستندات دلالت دارد.

قانونی (وفق اصل تحصیل مشروع دلیل و با رعایت اصل تناظر ارائه و مورد بحث قرار گرفته‌اند (CPP, Art. ۵۳۰، p. ۲۰۰۱، Merle & Vitu، ۲۰۱۷، ۴۲۷). ثانیاً، رویه قضایی و قوانین بعدی بر لزوم استدلال آراء تأکید کرده‌اند (به‌ویژه در مراحل غیر از رای هیئت‌منصفه در دادگاه جنایی، هرچند این رویه نیز در حال تحول است) که این خود مستلزم اشاره به ادله‌ای است که مبنای اقناع قاضی بوده‌اند (Rassat، ۲۰۱۹، p. ۷۵). بنابراین، در نظام فرانسه نیز، اقناع وجدانی، علی‌رغم آزادی ظاهری، باید ریشه در ادله عینی و قابل‌بحث داشته باشد.

باتوجه به اهمیت حیاتی ادله عینی و ملموس (مستندات بین) در هر دو نظام برای شکل‌دهی به تصمیم نهایی قاضی، این مقاله در پی پاسخ به این سؤال اصلی است که: مستندات بین (ادله عینی) شامل پزشکی قانونی، کارشناسی، ادله الکترونیک و اظهارات مطلعین، چگونه و با چه حدود اعتباری در شکل‌دهی به یقین قاضی (در ایران) یا اقناع وجدانی (در فرانسه) نقش‌آفرینی می‌کنند و چه چالش‌ها و محدودیت‌هایی (از جمله محدودیت‌های قانونی خاص مانند ماده ۱۰۲ آ.د.ک ایران) در استفاده از آنها در این دو نظام حقوقی وجود دارد؟

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای (شامل قوانین، کتب، مقالات و رویه قضایی) در حقوق ایران و فرانسه، به بررسی تطبیقی موضوع می‌پردازد. در فصل اول، به مبانی نظری و مفهومی یقین قضایی و نقش مستندات بین پرداخته می‌شود. فصل دوم، به تحلیل تطبیقی مهم‌ترین مستندات بین (پزشکی قانونی، کارشناسی، ادله الکترونیک، اظهارات مطلعین و ارزیابی‌های روان‌شناختی) اختصاص

است؛ بنابراین، علم قاضی حاصل از مستندات بین، در نظام فعلی ایران، هم طریق کشف حقیقت است و هم خود، دلیل و موضوع اثبات دعوا محسوب می‌شود (قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، ص. ۱۱۸).

۲،۲ اقناع وجدانی در حقوق کیفری

فرانسه: مفهوم، مبنا و محدودیت‌ها

مفهوم و مبنا این است که اصل اقناع وجدانی که ستون فقرات نظام ادله معنوی فرانسه است، به قاضی و هیئت‌منصفه اجازه می‌دهد تا با آزادی کامل، بر اساس وجدان خود و بدون تبعیت از سلسله‌مراتب از پیش تعیین شده، ارزش ادله ارائه شده را سنجیده و به نتیجه برسند (Pradel, ۲۰۱۶, p. ۱۵۵). ماده ۴۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه (CPP) تصریح می‌کند: «خارج از مواردی که قانون به نحو دیگری مقرر کرده، جرایم با هر نوع دلیلی قابل‌اثبات هستند و قاضی تنها بر اساس اقناع وجدانی خود تصمیم می‌گیرد...». این اصل، واکنشی تاریخی به نظام خشک و انعطاف‌ناپذیر ادله قانونی بود که دست قاضی را در کشف حقیقت می‌بست (Stefani et al., ۱۹۹۶, p. ۴۱۵).

آزادی ارزیابی و فقدان سلسله‌مراتب هم وجود دارد، قاضی فرانسوی موظف به تحصیل طرق خاصی از ادله نیست و حتی اقرار نیز "ملکه دلایل" محسوب نمی‌شود و مانند سایر ادله، ارزش و قدرت اثباتی آن موکول به سنجش و ارزیابی آزادانه دادرسان است؛ CPP, Art. ۴۲۸)) هیچ سلسله‌مراتبی میان ادله وجود ندارد.

محدودیت‌هایی وجود دارد، این آزادی، مطلق و بی‌حد و حصر نیست و با محدودیت‌های مهمی مواجه است (تدین، ۱۳۸۹، ص. ۴۵). ادله قانونی وجود دارد،

جایگاه در نظام ادله هم به این صورت که ماده ۱۶۰ ق.م.ا، علم قاضی را در کنار اقرار، شهادت، قسامه و سوگند به‌عنوان یکی از ادله اثبات جرم برشمرده است. ماده ۲۱۲ همین قانون مقرر می‌دارد: «در صورتی که علم قاضی با ادله قانونی دیگر در تعارض باشد، اگر علم، بین باقی بماند، آن ادله برای قاضی معتبر نیست و قاضی با ذکر مستندات علم خود و جهات رد ادله دیگر، رأی صادر می‌کند. چنانچه برای قاضی علم حاصل نشود، ادله قانونی معتبر است.» این ماده صراحتاً برتری علم قاضی مستند و بین را بر سایر ادله قانونی در مقام تعارض نشان می‌دهد.

طریقت یا موضوعیت؟ بحثی ظریف در مورد نسبت مستندات بین با علم قاضی مطرح است. آیا این مستندات صرفاً راهی (طریق) برای رسیدن به علم قاضی هستند یا خود علم قاضی حاصل از آنها، مانند اقرار و شهادت، موضوعیت یافته و به‌عنوان یک دلیل مستقل عمل می‌کند؟ برخی (قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، ص. ۱۱۵؛ حاجی ده آبادی، ۱۳۹۸، ص. ۷۲) معتقدند مستندات بین، طریقت دارند؛ یعنی ابزاری هستند که قاضی را به یقین می‌رسانند. اما علم قاضی که از این طریق حاصل شد، به استناد ماده ۱۶۰ و به‌ویژه ماده ۱۶۱ (که ادله موضوعیت‌دار را معرفی می‌کند)، خود به‌عنوان یک دلیل اصلی، موضوعیت می‌یابد و می‌تواند مستقلاً مبنای رأی قرار گیرد، مشروط بر آنکه قاضی علم به خلاف آن نداشته باشد. طبق این دیدگاه، ماده ۱۶۱ ("در مواردی که دعوای کیفری با ادله شرعی از قبیل اقرار و شهادت که موضوعیت دارد، اثبات می‌شود، قاضی به استناد آنها رأی صادر می‌کند مگر اینکه علم به خلاف آن داشته باشد.") ناظر به تمام ادله ماده ۱۶۰ از جمله علم قاضی

۳ مستندات بین به مثابه زیربنای عینی یقین قضایی

۳،۱ تعریف و ماهیت مستندات بین (ادله عینی)

همان‌طور که اشاره شد، مستندات بین یا ادله عین (Objective Evidence)، شواهد و قرائنی هستند که وجود خارجی داشته، ملموس، قابل‌ارائه، قابل‌بررسی توسط طرفین و قابل‌ارزیابی توسط قاضی هستند. تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا.ایران به مصادیقی چون نظریه کارشناس، معاینه محل، تحقیقات محلی، اظهارات مطلع، گزارش ضابطان و سایر قرائن و امارات که نوعاً علم آور باشند اشاره می‌کند. این فهرست تمثیلی است و شامل هر آن چیزی می‌شود که بتواند به‌صورت عینی به کشف حقیقت کمک کند، مانند اسناد کتبی، ادله الکترونیک، نتایج آزمایش‌های علمی و غیره. این مستندات در تقابل با صرفاً حس درونی، استنباط شخصی غیرمستند یا علم شخصی قاضی قرار دارند (مؤذن‌زادگان، ۱۳۷۹، ص. ۲۱۰).

۳،۲ ضرورت استناد یقین قضایی به مستندات بین

چرا یقین قاضی باید مستند باشد؟ پاسخگویی و نظارت‌پذیری، استناد به ادله عینی، رأی قاضی را از یک امر صرفاً درونی و غیرقابل‌کنترل خارج کرده و آن را در معرض ارزیابی و نظارت مراجع بالاتر و افکار عمومی قرار می‌دهد. قاضی باید بتواند توضیح دهد که بر چه اساسی به یقین رسیده است. رعایت حقوق دفاعی و اصل تناظر، لازمه یک دادرسی عادلانه آن است که طرفین دعوا از ادله‌ای که ممکن است علیه آنها به کار

اقتناع وجدانی باید بر اساس ادله‌ای شکل گیرد که به‌صورت قانونی تحصیل و در یک فرایند تناظری ارائه شده باشند (CPP, Art. ۴۲۷)، قاضی نمی‌تواند به اطلاعات شخصی خود یا ادله‌ای که خارج از دادرسی به‌دست‌آمده استناد کند. استدلال آراء (Motivation) نیز وجود دارد، هرچند به طور سنتی، رأی هیئت‌منصفه در دادگاه جنایی فرانسه فاقد استدلال تفصیلی بود، اما قوانین جدیدتر (به‌ویژه پس از محکومیت‌های فرانسه در دیوان اروپایی حقوق بشر) و رویه قضایی بر لزوم ارائه دلایل اصلی محکومیت تأکید دارند. در سایر محاکم (مانند دادگاه جنحه و خلاف)، لزوم استدلال کامل آراء همواره وجود داشته است (CPP, Art. ۴۸۵, ۵۹۳; Rassat, ۲۰۱۹, p. ۷۸). این امر امکان نظارت دیوان عالی کشور بر روند استنتاج قاضی را فراهم می‌کند.

ادله ممنوعه هم وجود دارد، قاضی نمی‌تواند بر ادله‌ای که قانون صراحتاً آنها را ممنوع کرده (مانند نتایج حاصل از برخی روش‌های بازجویی غیرقانونی) یا ادله‌ای که با نقض حقوق دفاعی متهم به‌دست‌آمده، اتکا کند. استثنائات قانونی شامل در مورد جرائم خلافی (Contraventions)، قانون‌گذار نظام ادله قانونی را تا حدی حفظ کرده و صورت‌جلسات و گزارش‌های برخی مأموران تا زمانی که خلافش ثابت نشود، معتبر است (CPP, Art. ۵۳۷).

وجدانی برسد (یوسفیان، ۱۳۸۲، ص. ۹۵؛ آشوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۷۸).

۴ تحلیل تطبیقی اهم مستندات بین

۴،۱ گزارش‌های پزشکی قانونی

۴،۱،۱ در حقوق ایران

سازمان پزشکی قانونی کشور به‌عنوان مرجع رسمی کارشناسی در امور پزشکی، نقشی بی‌بدیل در نظام عدالت کیفری ایران ایفا می‌کند. گزارش‌های این سازمان در طیف وسیعی از جرائم از جمله قتل، ضرب و جرح، جرائم منافی عفت، سقط جنین، تعیین سن، احراز جنون یا اختلال روانی مؤثر در مسئولیت کیفری، و تعیین علت تامه فوت کاربرد حیاتی دارند (قانون تشکیل سازمان پزشکی قانونی کشور و آیین‌نامه اجرایی آن). طبق تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا، نظریه پزشکی قانونی می‌تواند یکی از مستندات علم قاضی باشد. قضات معمولاً به دلیل تخصص و جایگاه قانونی این سازمان، اعتبار بالایی برای نظرات آن قائل می‌شوند. با این حال، قاضی ملزم به تبعیت محض از نظر پزشکی قانونی نیست.

ماده ۲۶۵ قانون آیین دادرسی مدنی (که به دلیل سکوت قوانین کیفری، در این حوزه نیز ملاک عمل قرار می‌گیرد) مقرر می‌دارد: «در صورتی که نظر کارشناس با اوضاع و احوال محقق و معلوم مورد کارشناسی مطابقت نداشته باشد، دادگاه به آن ترتیب اثر نخواهد داد». بنابراین، اگر قاضی با ذکر دلایل موجه و مستندات دیگر، نظر پزشکی قانونی را با واقعیات پرونده منطبق نداند، می‌تواند آن را نپذیرد، هرچند این امر نیازمند استدلال قوی است. امکان اعتراض به نظر کارشناس توسط اصحاب دعوا و ارجاع امر به هیئت کارشناسی (سه نفره،

رود آگاه باشند و فرصت دفاع و به چالش کشیدن آن ادله را داشته باشند. این امر تنها در صورتی ممکن است که رأی مبتنی بر مستندات قابل‌ارائه باشد. کاهش خودسری و اشتباه، اتکا به ادله عینی، احتمال تصمیم‌گیری‌های خودسرانه، جانب‌دارانه یا مبتنی بر پیش‌داوری را کاهش می‌دهد و به قاضی کمک می‌کند تا با روشی منطقی‌تر و مستدل‌تر به نتیجه برسد. این ضرورت هم در نظام ایران (با الزام ماده ۲۱۱ به ذکر مستندات) و هم در نظام فرانسه (با لزوم اتکای اقناع وجدانی به ادله قانونی و تناظری) پذیرفته شده است.

۳،۳ نقش قاضی در ارزیابی و ارزش‌گذاری

مستندات بین

پذیرش لزوم استناد به مستندات بین، به معنای پذیرش کورکورانه هر آن چیزی که به‌عنوان مستند ارائه می‌شود، نیست. قاضی (چه در ایران و چه در فرانسه) نقش محوری در ارزیابی انتقادی این مستندات دارد. این ارزیابی شامل موارد زیر است: بررسی اعتبار و صحت، آیا مستند ارائه شده (مثلاً گزارش کارشناسی، فیلم، اظهارات مطلع) معتبر و قابل‌اطمینان است؟ آیا احتمال خطا یا جعل وجود ندارد؟ بررسی قانونی بودن تحصیل، آیا دلیل به شیوه قانونی و با رعایت حقوق افراد به‌دست‌آمده است؟ بررسی ارتباط منطقی، آیا این مستند به موضوع دعوا ربط دارد و می‌تواند در اثبات یا رد اتهام مؤثر باشد؟ سنجش قدرت اثباتی، این مستند به‌تنهایی یا در کنار سایر ادله، چقدر در ایجاد یقین یا اقناع وجدانی مؤثر است؟ قاضی در این فرایند، یک دریافت‌کننده منفعل نیست، بلکه یک تحلیلگر فعال است که باید با استفاده از منطق، تجربه قضایی و دانش حقوقی، ارزش واقعی هر مستند را سنجیده و در نهایت به یک جمع‌بندی

پنج نفره و...) نیز پیش‌بینی شده است (ماده ۲۶۰ ق.آ.د. م) چالش‌های موجود در ایران شامل کمبود نیروی متخصص و امکانات در برخی مناطق، اطاله زمان رسیدگی به دلیل حجم بالای پرونده‌ها، و گاه وجود ابهام یا کلی‌گویی در برخی گزارش‌هاست که تفسیر آن را برای قاضی دشوار می‌سازد.

- تعریف و جایگاه قانونی

گزارش پزشکی قانونی، نظریه تخصصی پزشک متخصص سازمان پزشکی قانونی کشور درباره صدمات جسمی یا روانی وارد بر بزه‌دیده، متهم یا اشخاص دیگر است. این گزارش‌ها در جرایمی مانند ضرب و جرح عمدی، قتل، تجاوز جنسی، اذیت و آزار جسمی یا روانی و حتی سقط‌جنین نقش اساسی دارند. مطابق ماده ۴۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، بازپرس می‌تواند در خصوص بررسی وضعیت جسد، صدمات جسمی و روانی و مسائل مشابه، جلب نظر کارشناس رسمی پزشکی قانونی را تقاضا کند. همچنین، طبق ماده ۶۲ همان قانون، نظریه کارشناسی از جمله ادله‌ای است که می‌تواند موجب علم قاضی شود.

- تحلیل فقهی و حقوقی جایگاه گزارش پزشکی قانونی

در فقه امامیه، مستندات عینی، مانند آثار جراحت یا جسد، برای حصول علم قاضی مورد توجه بوده است. در حقوق کیفری ایران نیز، گزارش پزشکی قانونی به عنوان یکی از مستندات "بین" یا عینی، دارای ارزش اثباتی بالا و قابلیت‌تکلی می‌شود. در جرایم علیه تمامیت جسمانی، اگرچه شهادت شهود و اقرار می‌توانند نقش داشته باشند، ولی مهم‌ترین مستند، نظریه تخصصی

پزشک قانونی است که نه تنها موجب علم قاضی می‌شود، بلکه در تعیین نوع و میزان دیه نیز مؤثر است (اردبیلی، ۱۳۹۹، ص ۲۲۳). گزارش پزشکی قانونی، اگر بدون شبهه و با رعایت ضوابط تنظیم شود، از مصادیق مستندات بین بوده و می‌تواند به تنهایی یا همراه با سایر قرائن، مبنای صدور حکم قرار گیرد (خالقی، ۱۴۰۰، ص ۴۹۳).

- مصادیق کاربردی گزارش پزشکی قانونی

در جرایم منتهی به صدمه جسمی

نظیر قطع عضو، شکستگی، جراحات سطحی یا عمیق، سوزاندن، آثار ضرب و... که تشخیص شدت صدمه و نوع آن فقط با نظر پزشکی قانونی امکان‌پذیر است.

در قتل

تعیین علت مرگ، زمان تقریبی وقوع آن، نوع ابزار قتل، و نیز تمایز میان قتل طبیعی یا مصنوعی، در بسیاری از پرونده‌ها تنها از طریق کالبدشکافی و نظر پزشکی قانونی ممکن است.

در جرایم جنسی

در مواردی چون تجاوز، رابطه نامشروع، لواط، یا آزار جنسی کودکان، تنها با معاینه تخصصی و گزارش مکتوب پزشکی قانونی می‌توان قرائن مؤید وقوع جرم را ارائه داد.

در سقط‌جنین یا جنایت بر جنین

احراز سقط‌جنین عمدی یا غیرعمدی، بررسی بقایای جنین در رحم یا بدن مادر، یا آثار دارویی یا فیزیکی بر اندام تناسلی، به تخصص پزشکی قانونی وابسته است.

- ارزیابی ارزش اثباتی گزارش پزشکی قانونی

باید توجه داشت که گزارش پزشکی قانونی:

قطعی نیست و قاضی می‌تواند آن را نپذیرد، مشروط به آنکه دلایل موجه داشته باشد (اصل استقلال قاضی) ولی در عمل، نقش تعیین‌کننده‌ای در احراز علم قاضی دارد، به‌ویژه اگر با سایر ادله مانند شهادت و اقرار همراه باشد. قاضی در پذیرش یا رد نظر پزشکی قانونی آزاد است، اما با توجه به تخصص و بی‌طرفی نهاد مذکور، رد آن نیازمند دلیل قوی و منطقی است (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۱، ص ۹۱).

- چالش‌های عملی

- تأخیر در صدور گزارش گاه فرایند دادرسی را طولانی می‌کند و تعارض در نظرات کارشناسان پزشکی قانونی در مراحل مختلف ممکن است باعث تزلزل قاضی در اقناع وجدانی شود. نبود تخصص‌های بین‌رشته‌ای در برخی شهرها، دسترسی به پزشک قانونی متخصص در موضوعات خاص را دشوار می‌کند.

در انتها باید گفت گزارش پزشکی قانونی از مهم‌ترین مستندات بین در حقوق کیفری ایران است. این گزارش می‌تواند نقشی مستقیم در اثبات جرم، تعیین نوع جرم، میزان دیه، و حتی صدور حکم مجازات ایفا کند. دکترین حقوقی بر این نکته تأکید دارند که این مستند اگر در چارچوب قانون تنظیم شود، یکی از مستدل‌ترین و متقن‌ترین پایه‌های صدور رأی در جرایم جسمی، جنسی و قتل است.

۴،۱،۲ در حقوق فرانسه

کارشناسی پزشکی قانونی در فرانسه نیز یکی از ارکان اصلی تحقیقات و دادرسی‌های کیفری است و معمولاً توسط قاضی تحقیق در مرحله تحقیقات مقدماتی یا

توسط دادگاه رسیدگی‌کننده درخواست می‌شود (CPP, Art. ۱۵۶). کارشناسان معمولاً از فهرست‌های رسمی کارشناسان مورد تأیید دادگاه‌های استیناف یا دیوان عالی کشور انتخاب می‌شوند. این کارشناسان باید دارای تخصص لازم بوده و قبل از شروع کار سوگند یاد کنند (CPP, Art. ۱۶۰). گزارش‌های پزشکی قانونی در فرانسه نیز در زمینه‌های مشابه ایران (علت مرگ، نوع و شدت جراحات، تعیین هویت از طریق DNA، سم‌شناسی، تجاوز جنسی، ارزیابی مسئولیت کیفری و...) کاربرد دارد.

اصل اقناع وجدانی (Art. ۴۲۷) در اینجا نیز حاکم است. قاضی در ارزیابی گزارش کارشناسی آزاد است و آن را در کنار سایر ادله می‌سنجد. هیچ الزام قانونی برای تبعیت از نظر کارشناس وجود ندارد (Pradel, ۲۰۱۶، p. ۱۶۲). با این وجود، در عمل، قضات به ندرت نظر مستدل یک کارشناس متخصص را بدون دلیل فنی قوی رد می‌کنند.

طرفین دعوا می‌توانند درخواست کارشناسی تکمیلی یا کارشناسی متقابل کنند و همچنین می‌توانند در جریان کارشناسی، نظرات خود را به کارشناس ارائه دهند (اصل تناظر در کارشناسی). چالش‌ها در فرانسه بیشتر مربوط به هزینه بالای برخی کارشناسی‌های پیچیده، زمان‌بر بودن فرایند و گاه بحث‌هایی پیرامون بی‌طرفی کارشناسان یا اختلاف نظر میان آنهاست.

۴،۱،۳ مقایسه تطبیقی

اهمیت، هر دو نظام اهمیت بسیار زیادی برای گزارش‌های پزشکی قانونی به عنوان یک مستند علمی و عینی قائل‌اند. اختیار قاضی، در هر دو نظام، قاضی

تصمیم‌گیر نهایی است و اختیار رد مستدل نظر کارشناس را دارد، هرچند در عمل با احتیاط صورت می‌گیرد. فرایند، کلیات فرایند ارجاع، انجام کارشناسی و امکان اعتراض یا درخواست کارشناسی مجدد در هر دو نظام مشابهت دارد. در ساختار، تفاوت‌هایی در ساختار سازمانی (سازمان دولتی متمرکز در ایران؛ نظام فهرست‌های کارشناسی دادگاه‌ها در فرانسه) و شاید تأکید بیشتر قوانین فرانسه بر رعایت دقیق‌تر اصل تناظر در خود فرایند انجام کارشناسی وجود دارد.

۴،۲ نظریات کارشناسی (غیر از پزشکی قانونی)

۴،۲،۱ در حقوق ایران

فرا تر از حوزه پزشکی، نظام قضایی ایران در موارد متعددی که تشخیص موضوعات فنی، علمی، هنری یا تخصصی از حیطه دانش عمومی قاضی خارج است، به نهاد کارشناسی متوسل می‌شود. ماده ۱۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری (آ.د.ک) ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «در هر امری که نیاز به نظریه کارشناس باشد، بازپرس رأساً یا به درخواست هریک از اصحاب دعوی، قرار ارجاع امر به کارشناس را صادر می‌کند.» این کارشناسان می‌توانند از کارشناسان رسمی دادگستری (که تحت نظارت قانون کارشناسان رسمی فعالیت می‌کنند) یا در صورت نبود کارشناس رسمی در رشته مورد نظر یا عدم دسترسی، از میان خبرگان مورد وثوق انتخاب شوند (ماده ۱۵۶ آ.د.ک). دامنه این کارشناسی‌ها بسیار وسیع است و شامل مواردی چون: امور مالی و حسابداری (در جرائم اقتصادی)، امور بانکی، تعیین میزان خسارات وارده (در جرائم علیه اموال)، ارزیابی املاک، اصالت‌سنجی اسناد و

امضا، بررسی علل حوادث (رانندگی، کار، آتش‌سوزی)، تشخیص اصالت آثار هنری، امور رایانه‌ای و فناوری اطلاعات، و همچنین ارزیابی‌های روان‌شناختی (برای بررسی وضعیت روحی بزه‌دیده یا متهم در مواردی غیر از جنون) می‌شود.

نظریه این کارشناسان نیز، همانند نظریه پزشکی قانونی، به‌عنوان یکی از «قرائن و امارات» معتبر، می‌تواند مستند علم قاضی قرار گیرد (تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا؛ ماده ۱۶۲ ق.م.ا). قواعد حاکم بر آن مشابه پزشکی قانونی است:

- عدم الزام قاضی به تبعیت (ماده ۲۶۵ ق.آ.د.م)
- لزوم ارزیابی نظریه در کنار سایر اوضاع و احوال پرونده.
- امکان اعتراض و ارجاع به هیئت کارشناسی (ماده ۲۶۰ ق.آ.د.م)

چالش‌های این حوزه در ایران شامل: محدودیت تعداد کارشناسان متخصص در برخی حوزه‌های نوظهور، بحث پیرامون بی‌طرفی و استقلال کامل کارشناسان (به‌ویژه در مواردی که یک طرف دعوا نهاد دولتی است)، هزینه‌های کارشناسی، و گاه کیفیت نامطلوب یا تأخیر در ارائه نظریات است.

- تعریف و مبنای قانونی

نظریه کارشناسی عبارت است از اظهار نظر تخصصی کارشناس رسمی دادگستری درباره موضوعی فنی که تشخیص آن فرا تر از دانش عمومی قاضی است. این نظریه در بسیاری از پرونده‌های کیفری که ماهیت آن‌ها فنی و تخصصی است، مانند تصادفات، جعل، تخریب،

۲. در جرایم رانندگی و تصادفات منجر به فوت

یا جرح

کارشناسان تصادفات با بررسی نحوه برخورد، سرعت، وضعیت آسفالت و مقررات راهنمایی و رانندگی، سهم تقصیر را تعیین می‌کنند.

۳. در جرایم مالی و اختلاس و ارتشا

کارشناسان حسابداری رسمی یا کارشناسان رسمی دادگستری در امور مالی، به تشخیص ارقام، انحرافات مالی، سود و زیان و جریان وجوه کمک می‌کنند.

۴. در جرایم سایبری و رایانه‌ای

احراز نفوذ غیرمجاز، دسترسی به داده‌ها، جعل رایانه‌ای و بررسی لاگ‌ها و IP نیازمند کارشناسی رایانه و فناوری اطلاعات است.

۵. در تشخیص صدای ضبط‌شده یا تصویر

در مواردی که متهم یا شاکی منکر انتساب صدا یا تصویر ضبط‌شده است، بررسی آن از طریق کارشناسی صدا و تصویر صورت می‌گیرد.

- ارزش اثباتی نظریه کارشناسی

نظریه کارشناسی حکم قطعی ندارد، اما در صورتی که:

- مستدل و مستند به شواهد عینی باشد،

- توسط کارشناس واجد صلاحیت و بی‌طرف تهیه شود،

- با سایر قرائن پرونده مطابقت داشته باشد،

می‌تواند به عنوان مستند بین، اقناع وجدانی قاضی را فراهم سازد و نقش مستقلى در اثبات جرم ایفا کند. در

امور مالی، محاسبات، جرایم رایانه‌ای، صوت و تصویر و... کاربرد گسترده دارد. مطابق ماده ۱۵۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، بازپرس می‌تواند در تحقیقات مقدماتی برای کشف حقیقت، جلب نظر کارشناسی را درخواست کند. به موجب ماده ۱۷۱ همان قانون، در صورت وجود ابهام یا تعارض در نظریه کارشناسی، می‌توان نظر کارشناسان دیگر را نیز اخذ کرد.

- جایگاه نظریه کارشناسی در فرایند اثبات جرم

نظریه کارشناسی از جمله ادله‌ای است که می‌تواند موجب علم قاضی شود. برخلاف سیستم‌های حقوقی که ارزش مطلق برای نظریه کارشناسی قائل‌اند (مانند نظام تفتیشی فرانسه)، در حقوق ایران، نظریه کارشناس برای قاضی الزام‌آور نیست، اما به دلیل تخصصی بودن موضوعات، عملاً وزن بالایی در تصمیم‌گیری قضایی دارد. هرچند قاضی مکلف به تبعیت از نظر کارشناس نیست، اما در پرونده‌هایی که موضوع نیاز به تخصص فنی دارد، نادیده گرفتن نظریه کارشناسی بدون دلیل موجه، می‌تواند موجب نقض رأی در مرجع بالاتر شود (خالقی، ۱۴۰۰، ص ۵۲۲). در پرونده‌هایی نظیر جعل، کلاهبرداری مالی، جرایم رایانه‌ای یا تصادفات منجر به فوت، اصولاً بدون نظر کارشناسی نمی‌توان اثبات جرم را متصور دانست (طباطبایی‌نژاد، ۱۴۰۲، ص ۱۳۴).

- مصادیق کاربردی نظریه کارشناسی

۱. در جرایم جعل و استفاده از سند مجعول

احراز اصالت یا جعل اسناد، امضا، مهر یا اثر انگشت معمولاً نیازمند نظر کارشناس رسمی خط‌شناسی یا تشخیص اصالت اسناد است.

بسیاری از جرایم نوین یا فنی، علم قاضی بدون نظریه کارشناسی شکل نمی‌گیرد و به همین جهت، باید آن را از مستندات عینی یا "بین" در فرایند اثبات جرم به شمار آورد (اردبیلی، ۱۳۹۹، ص ۲۵۷).

- چالش‌های نظریه کارشناسی

۱. عدم استقلال برخی کارشناسان در قبال نهادهای اداری یا ضابطان ممکن است موجب شائبه جانب‌داری شود.
۲. تعارض نظریه‌های کارشناسی متعدد ممکن است اقناع وجدانی قاضی را دشوار کند.
۳. وجود کارشناسان غیرمتخصص یا کم‌تجربه در حوزه‌های نوین مانند رمزنگاری یا فضای سایبری گاهی موجب بی‌اعتباری نظریه‌ها می‌شود.

در مجموع نظریه کارشناسی از مستندات بین مؤثر در اثبات جرایم در حقوق کیفری ایران است. هرچند قاضی در پذیرش یا رد آن مختار است، اما در جرایم فنی، گزارش کارشناسی غالباً تنها راه شکل‌گیری علم قضایی است. دکترین حقوقی بر آن‌اند که قاضی باید در ارزیابی نظریه کارشناسی، هم صلاحیت کارشناس و هم استدلال ارائه‌شده را به‌دقت بررسی کند، و در صورت رد آن، دلایل خود را مستند بیان نماید.

۴،۲،۲ در حقوق فرانسه

کارشناسی قضایی در نظام حقوقی فرانسه نیز ابزاری رایج و ضروری برای روشن‌شدن جنبه‌های فنی و علمی پرونده‌های کیفری است. (CPP, Art. ۱۵۶) قاضی تحقیق یا دادگاه رسیدگی‌کننده می‌تواند دستور انجام کارشناسی را در هر زمینه‌ای که نیاز به دانش تخصصی باشد، صادر کنند. انتخاب کارشناس عمدتاً از میان فهرست‌های ملی یا محلی کارشناسان مورد تأیید دادگاه‌ها

صورت می‌گیرد که تخصص و صلاحیت آنها قبلاً احراز شده است. در موارد استثنایی، می‌توان از کارشناس خارج از فهرست نیز استفاده کرد. (CPP, Art. ۱۵۷) کارشناس ملزم به رعایت بی‌طرفی و ارائه گزارش مستدل و دقیق در چارچوب مأموریت محوله است. گزارش کارشناس، هرچند از اهمیت بالایی برخوردار است، اما صرفاً جنبه مشورتی دارد و قاضی را ملزم نمی‌کند. ارزش اثباتی آن تابع اصل اقناع وجدانی است و قاضی باید آن را آزادانه ارزیابی کند (Guinchard & Buisson, ۲۰۰۷, p. ۶۵۰). همان‌طور که قبلاً ذکر شد، رد نظریه یک کارشناس متخصص بدون ارائه دلایل فنی یا حقوقی قوی، دشوار و نیازمند توجیه است. حقوق دفاعی در فرایند کارشناسی در فرانسه مورد تأکید قرار گرفته است. طرفین دعوا حق دارند از مأموریت کارشناسی مطلع شوند، درخواست‌هایی به کارشناس ارائه دهند و پس از ارائه گزارش، نظر خود را اعلام کرده و در صورت لزوم درخواست کارشناسی تکمیلی یا متقابل کنند (اصل تناظر). چالش‌های این حوزه در فرانسه نیز شامل هزینه‌ها، زمان‌بر بودن فرایند و گاه یافتن کارشناس با تخصص بسیار ویژه است.

۴،۲،۳ مقایسه تطبیقی

کاربرد گسترده، هر دو نظام به طور وسیع از انواع کارشناسی‌ها به‌عنوان ابزار کمکی برای قاضی استفاده می‌کنند. عدم الزام قاضی، اصل عدم الزام قاضی به تبعیت از نظر کارشناس و لزوم ارزیابی انتقادی آن، یک نقطه اشتراک کلیدی است. فرایند، سازوکارهای کلی ارجاع، امکان اعتراض و درخواست کارشناسی مجدد در هر دو نظام وجود دارد. تفاوت‌های ساختاری، تفاوت در نحوه سازماندهی کارشناسان (کانون‌های رسمی در ایران؛ نظام

شده‌اند. این امر معمولاً نیازمند نظر کارشناس فنی است. شرط دیگر، تحصیل مشروع این ادله است. استراق سمع و کنترل ارتباطات نیازمند مجوز قانونی خاص است (اصل ۲۵ قانون اساسی؛ ماده ۱۰۴ آ.د.ک ۱۳۹۲؛ ماده ۵۸۲ ق.م.ا تعزیرات). ورود به حریم خصوصی افراد برای جمع‌آوری داده‌ها نیز تابع ضوابط قانونی است. چالش‌ها، چالش اصلی در این حوزه، علاوه بر احراز اصالت و قانونی‌بودن، مربوط به حجم عظیم داده‌ها، نیاز به تخصص فنی بالا برای تحلیل، و حفظ امنیت داده‌های جمع‌آوری شده است (الهام، ۱۳۹۱، ص. ۱۵).

- تعریف و جایگاه قانونی

ادله الکترونیکی در حقوق کیفری، عبارت است از هرگونه داده دیجیتال که با استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی تولید یا ذخیره شده و قابلیت اثبات جرم یا انتساب آن به شخص معین را دارد. این داده‌ها ممکن است شامل ایمیل‌ها، پیامک‌ها، مکالمات اینترنتی، فایل‌های ذخیره‌شده، لاگ‌های ورود، موقعیت مکانی GPS، پیام‌های شبکه‌های اجتماعی، و داده‌های استخراج‌شده از تلفن همراه، رایانه یا حافظه‌های جانبی باشند. مستند قانونی اصلی در این زمینه، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ است. همچنین، ماده ۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ تصریح دارد که ادله دیجیتال می‌تواند مبنای علم قاضی قرار گیرد.

- جایگاه ادله الکترونیکی در علم قاضی

در حقوق ایران، با تأکید بر اصل اقناع وجدان قاضی، ادله الکترونیکی می‌تواند به‌عنوان بینة قوی و حتی گاه مستقل موجب شکل‌گیری علم قضایی شوند. مشروط بر اینکه:

فهرست‌های دادگاه در فرانسه) و شاید تأکید بیشتر و مدون‌تر قوانین فرانسه بر رعایت حقوق دفاعی طرفین در جریان انجام کارشناسی قابل‌ذکر است.

۵ ادله الکترونیک و بصری (فیلم، صوت و داده دیجیتال)

۵.۱ در حقوق ایران

عصر دیجیتال، منابع جدیدی از ادله را وارد عرصه دادرسی کیفری ایران کرده است. اگرچه قانون‌گذار کیفری به‌صورت خاص و جامع به این ادله نپرداخته، اما اعتبار آنها را می‌توان از قوانین دیگر و اصول کلی استنباط کرد. قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲ در مواد ۶ و ۱۲ به اعتبار "داده‌پیام" با شرایطی (اسنادیت و تمامیت) پرداخته است. قانون جرائم رایانه‌ای ۱۳۸۸ نیز به نحوه جمع‌آوری و استناد به ادله دیجیتال در جرایم رایانه‌ای اشاره دارد (فصل پنجم). در چارچوب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، این ادله عمدتاً ذیل عنوان "قرائن و امارات" قابل طرح هستند و می‌توانند مستند علم قاضی قرار گیرند (تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا). مصادیق رایج عبارت‌اند از: فیلم دوربین‌های مداربسته، به‌وفور در اثبات جرائمی چون سرقت، نزاع و حتی جرایم خشن استفاده می‌شود. ضبط صدا و تصویر، فیلم‌ها یا صداها، ضبط شده توسط افراد (با رعایت مسائل مربوط به حریم خصوصی و تحصیل مشروع). داده‌های رایانه‌ای و تلفن همراه، اطلاعات استخراج شده از رایانه‌ها، تلفن‌های هوشمند، ایمیل‌ها، پیامک‌ها، سوابق تماس و موقعیت مکانی (GPS). شرایط پذیرش، مهم‌ترین شرط پذیرش این ادله، احراز اصالت و تمامیت آنهاست؛ یعنی اثبات اینکه داده‌ها دست‌کاری نشده و به طور کامل ارائه

- اصالت آن‌ها احراز شود؛

- فرایند جمع‌آوری آن قانونی و بدون تعرض به حقوق متهم باشد؛

- با سایر قرائن و اوضاع و احوال پرونده هماهنگی داشته باشد.

ادله دیجیتال، چنانچه در چارچوب ضوابط شکلی و ماهوی جمع‌آوری و تحلیل شوند، از مستندات بین به شمار می‌روند و می‌توانند به‌تنهایی یا در ترکیب با سایر ادله، مبنای علم قاضی قرار گیرند (خالقی، ۱۴۰۰، آیین دادرسی کیفری، ج ۲، ص ۴۸۵). در عصر دیجیتال، ادله الکترونیک مهم‌ترین وسیله برای کشف جرم و انتساب آن است؛ با این حال، خطر جعل و دست‌کاری در آن‌ها ایجاب می‌کند که قاضی با احتیاط و همراه با کارشناسی فنی، آن را ارزیابی کند (اردبیلی، ۱۳۹۹، ص ۲۸۳).

- مصادیق کاربردی ادله الکترونیکی

در جرایم رایانه‌ای و فضای مجازی:

مانند هک، نفوذ غیرمجاز، تغییر داده‌ها، شنود مکالمات دیجیتال، جعل رایانه‌ای، فیشینگ و کلاهبرداری اینترنتی که داده‌های ثبت‌شده در سیستم‌ها به‌عنوان بینة اصلی مطرح‌اند.

در جرایم علیه اشخاص از طریق شبکه‌های

اجتماعی:

مانند نشر اکاذیب، تهدید، توهین، افترا، تشویش اذهان عمومی یا انتشار تصاویر خصوصی که معمولاً اسکرین‌شات پیام‌ها، داده‌های متادیتا و گزارش شرکت‌های مخابراتی در فرایند اثبات دخیل‌اند.

در جرایم مالی و اقتصادی:

مانند پول‌شویی دیجیتال، تراکنش‌های مشکوک، نقل و انتقال غیرقانونی رمزارزها و سایر ابزارهای مالی دیجیتال که با تحلیل ردپاهای دیجیتال قابل کشف هستند.

در جرایم سازمان‌یافته یا تروریستی:

از طریق ردیابی ارتباطات مخفی دیجیتال، پیام‌رسان‌ها، موقعیت‌یاب‌ها (GPS)، ایمیل‌های رمزگذاری‌شده و...

- شرایط پذیرش ادله دیجیتال به‌عنوان مستند بین

بر اساس اصول حقوق کیفری ایران و دکتین رایج، برای اینکه داده‌های الکترونیکی به‌عنوان مستند بین پذیرفته شوند، باید سه شرط زیر احراز شود:

اصالت محتوا:

باید روشن باشد که داده ارائه‌شده دست‌کاری نشده، متعلق به متهم است، و از منبعی معتبر به‌دست‌آمده است.

رعایت اصول قانونی در کشف و ضبط:

یعنی مأموران با دستور قضایی، رعایت حریم خصوصی و رعایت ترتیبات قانونی نسبت به بازرسی و توقیف داده اقدام کرده باشند. (ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲)

قابلیت ارزیابی توسط کارشناس رسمی:

در موارد تخصصی، مانند رمزگذاری یا استتار داده‌ها، نظریه کارشناسی درباره محتوای داده، گاه ضروری است. ارزش اثباتی داده‌های دیجیتال، در گرو اصالت، منبع مشروع کشف و تحلیل فنی توسط کارشناس بی‌طرف است؛ در غیر این صورت، مستندات آن‌ها مخدوش خواهد بود (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۱، ص ۱۱۶).

- چالش‌های ادله الکترونیکی

احتمال جعل یا دست‌کاری دیجیتال: پیچیدگی فناوری جعل دیجیتال (deepfake، مهندسی داده) موجب دشواری احراز اصالت است.

نقص قانون‌گذاری تخصصی: قوانین ایران هنوز هم در برخی حوزه‌ها مانند استخراج داده‌های رمزازی یا رایانش ابری، مقررات جامعی ندارد.

مشکلات مربوط به ذخیره‌سازی و زنجیره نگهداری (chain of custody): عدم ثبت دقیق مسیر فنی دسترسی به داده، موجب تردید در اصالت آن می‌شود.

ادله الکترونیکی یکی از مهم‌ترین مصادیق مستندات بین در دادرسی کیفری معاصر ایران به شمار می‌آیند. آن‌گاه که این ادله به‌درستی، از مسیر قانونی، و با ارزیابی کارشناسی جمع‌آوری شوند، می‌توانند به‌تنهایی یا همراه با سایر قرائن، موجب حصول علم قضایی شوند. دکترین کیفری ایران نیز تأکید دارد که در مواجهه با ادله دیجیتال، باید تلفیقی از ملاحظات فنی و موازین آیین دادرسی رعایت شود.

۵،۲ در حقوق فرانسه

حقوق فرانسه نیز با آغوش بازتری (در چارچوب اصل آزادی ادله) پذیرای ادله دیجیتال بوده است (CPP, Art. ۴۲۷). هر نوع داده دیجیتال می‌تواند به‌عنوان دلیل مورد استناد قرار گیرد، مشروط بر رعایت دو اصل کلیدی شامل، اصل تحصیل مشروع، دلیل نباید با فریب، نیرنگ یا نقض قوانین بنیادین به‌دست‌آمده باشد. به‌ویژه، نظارت‌های الکترونیکی مانند شنود مکالمات، ضبط تصاویر در مکان‌های خصوصی و دسترسی به داده‌های ارتباطی نیازمند مجوز قضایی قبلی و رعایت شرایط

سخت‌گیرانه قانونی است. اصل تناظر داده‌های دیجیتال مورد استناد باید به اطلاع طرفین رسیده و قابل بحث‌وبررسی باشند. در احراز اصالت همانند ایران، احراز اصالت فنی داده‌ها (Authentication) امری حیاتی است و معمولاً از طریق کارشناسی سایبری انجام می‌شود. در مصادیق، فیلم‌های نظارتی (چه دولتی و چه خصوصی)، داده‌های رایانه‌ای، اطلاعات شبکه‌های اجتماعی، ایمیل‌ها، و داده‌های موقعیت مکانی، همگی در رویه قضایی فرانسه مورد استفاده قرار می‌گیرند. در چالش‌ها، چالش‌های اصلی در فرانسه نیز شامل تضمین هم‌زمان کارایی تحقیقات و حفظ حریم خصوصی مقابله با رمزنگاری، صلاحیت فنی و قضایی در مواجهه با جرایم سایبری فرامرزی و هزینه و زمان تحلیل داده‌هاست (Rassat, ۲۰۱۹, p. ۸۸).

۵،۳ مقایسه تطبیقی

در پذیرش، هر دو نظام اهمیت ادله دیجیتال را درک کرده و آن را به‌عنوان بخشی از نظام ادله خود پذیرفته‌اند. در اصالت و قانونی‌بودن، شروط اصلی پذیرش (اصالت و تحصیل مشروع) در هر دو مشترک است، هرچند تأکید فرانسه بر مجوزهای قضایی پیشینی برای انواع نظارت‌ها شاید بیشتر باشد. در نقش کارشناسی، نیاز به کارشناسی فنی برای احراز اصالت و تحلیل داده‌ها در هر دو نظام ضروری است و در نهایت در چارچوب قانونی، فرانسه چارچوب قانونی نسبتاً مدون‌تری برای انواع مختلف نظارت و ادله دیجیتال دارد، درحالی‌که در ایران بیشتر بر اصول کلی و قوانین پراکنده اتکا می‌شود.

۶ اظهارات مطلعین و گواهان

۶.۱ در حقوق ایران

قانون‌گذار ایران میان "شهادت شهود" به‌عنوان یکی از ادله اصلی (ماده ۱۶۰ ق.م.ا) و "اظهارات مطلعین" تمایز قائل شده است. شهادت، برای معتبر بودن، نیازمند شرایط خاصی در شاهد (بلوغ، عقل، عدالت، ایمان، طهارت مولد) و نحوه ادا (قطع و جزم) است (مواد ۱۷۷ و ۱۸۱ ق.م.ا). در مقابل، "مطلع" کسی است که شاهد واقعه بوده یا اطلاعاتی دارد؛ اما فاقد تمام یا برخی شرایط شهادت است. در شهادت به این صورت است، در جرائمی که با شهادت قابل اثبات هستند (مانند زنا، لواط، شرب خمر و برخی جرایم حدی دیگر)، تعداد و جنسیت شهود اهمیت دارد. در سایر جرایم (مانند قتل و تعزیرات)، شهادت می‌تواند یکی از راه‌های اثبات باشد، اما قاضی در ارزیابی آن آزادتر است و باید آن را با سایر ادله بسنجد (ماده ۱۹۹ ق.م.ا). حتی در صورت وجود شهادت واجد شرایط، اگر قاضی علم به خلاف آن داشته باشد، به آن ترتیب اثر نمی‌دهد (ماده ۱۶۱ ق.م.ا). در اظهارات مطلع، طبق ماده ۲۰۴ آ.د.ک، بازپرس مکلف است اظهارات افرادی که از واقعه اطلاع دارند را استماع کند. تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا نیز "اظهارات مطلع" را به‌عنوان یکی از مستندات احتمالی علم قاضی ذکر می‌کند؛ بنابراین، قاضی اظهارات مطلع را می‌شنود و بر اساس قرائن، شخصیت مطلع، و هماهنگی آن با سایر ادله، میزان اعتبار و تأثیر آن در علم خود را می‌سنجد. این اظهارات به‌عنوان "اماره قضایی" تلقی می‌شوند. (قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، مثال ۳ صفحه ۹ در مورد شهادت و پزشکی قانونی). همچنین در ارزیابی قاضی،

در عمل، قضات ایرانی به‌ویژه در جرایم مهم، کمتر صرفاً بر اساس شهادت یا اظهارات مطلعین (بدون وجود سایر قرائن قوی) به یقین می‌رسند. جرح و تعدیل شهود نیز در عمل کمتر اتفاق می‌افتد و بیشتر ارزیابی محتوایی و تطبیق با سایر ادله مدنظر است (آشوری، ۱۳۸۰، ج ۲، ص. ۲۴۰).

الف) تمایز شاهد و مطلع

بر اساس مفاهیم آیین دادرسی کیفری:

شاهد کسی است که دارای علم و اطلاع مستقیم از واقعه مجرمانه باشد و در دادگاه برای بیان آن شهادت می‌دهد. اما مطلع کسی است که از طریق غیرمستقیم یا قرائن، اطلاعاتی درباره جرم یا مرتکب آن دارد، بدون آنکه شرایط قانونی شاهد را داشته باشد. مطابق ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، قاضی می‌تواند برای کشف حقیقت از اطلاعات مطلعین نیز استفاده کند، حتی اگر شهادت رسمی نباشد.

ب) اعتبار اظهارات شهود در حصول علم قاضی

در حقوق کیفری ایران، اظهارات شهود، در صورتی که واجد شرایط قانونی باشند، می‌توانند از مستندات بین برای حصول علم قاضی محسوب شوند. اما این اعتبار مطلق نبوده و مشروط به:

– فقدان تعارض یا تناقض آشکار؛

– بی‌طرفی شهود؛

– هماهنگی با سایر قرائن و اوضاع و احوال پرونده؛

– عدم وابستگی شخصی یا نفع در دعوا است.

شهادت اگرچه از ادله قانونی است، اما قاضی در ارزیابی آن آزاد است و چنانچه شهادت با علم قضایی

به شرط آنکه با سایر قرائن پرونده هم‌راستا باشد (اردبیلی، ۱۳۹۹، ص ۲۵۸).

هـ) چالش‌های شهادت و اظهارات در مقام مستند

بین

- خطر دروغ‌گویی یا تبانی شهود؛

- تعارض منافع یا وابستگی شخصی به یکی از طرفین؛

- ابهام در معیار ارزیابی صداقت یا دقت شهود؛

- نبود امکان آزمون عینی صدق اظهارات؛

- عدم تطبیق با داده‌های فنی یا عینی.

بزرگ‌ترین چالش شهادت، ذهنی بودن و عدم امکان بررسی صحت تجربی آن است؛ لذا قاضی باید از ابزارهای کمکی دیگر، مانند تطبیق با دلایل فنی و دیجیتال بهره گیرد (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۱، ص ۸۵).

و) رویه قضایی و عملکرد دادگاه‌ها

در رویه عملی دادگاه‌های کیفری ایران، مشاهدات نشان می‌دهد که دادگاه‌ها به اظهارات شهود و مطلعین در مواردی مانند قتل، سرقت، جرایم اخلاقی، نزاع، توهین و تهدید استناد می‌کنند، مشروط بر اینکه:

- شهادت با سایر شواهد (مانند گزارش پزشکی قانونی یا کارشناسی) هم‌راستا باشد؛

- شهود متعدد باشند و اظهاراتشان منطبق باشد؛

- شهود سابقه خصومت با متهم نداشته باشند.

اظهارات شهود و مطلعین از جمله سستی‌ترین و درعین‌حال مهم‌ترین مستندات بین در فرایند اثبات جرم در حقوق کیفری ایران محسوب می‌شوند. بااین‌حال، این

در تعارض باشد، مکلف به تبعیت از علم خویش است (خالقی، ۱۴۰۰، ص ۴۴۲).

ج) شرایط پذیرش شهادت به‌عنوان مستند بین

بر اساس مواد ۲۱۱ و ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، شهادت معتبر در صورتی می‌تواند موجب علم قاضی شود که:

۱. شاهد دارای بلوغ، عقل، عدالت، طهارت مولد، و نداشتن تعارض منافع باشد؛

۲. شهادت دارای صراحت، تطابق با واقعه، و بیان بر اساس مشاهده یا شنیدن مستقیم باشد؛

۳. شهادت در حضور قاضی و مطابق مقررات ادا شده باشد.

شهادت به‌عنوان دلیل شخصی، باوجود تأثیر روانی، ممکن است مبنای علم قضایی قرار گیرد، مشروط بر اینکه با داده‌های عینی پشتیبانی شود؛ در غیر این صورت، علم حاصل‌شده از آن، اقتناع وجدانی معتبری نخواهد بود (آشوری، ۱۳۹۵، آیین دادرسی کیفری تطبیقی، ص ۲۰۵).

د) اظهارات مطلعین و ارزش آن در فرایند اقتناع

وجدانی

اظهارات مطلع، برخلاف شهادت رسمی، ممکن است در قالب گزارش مردمی، خبر، شایعه قابل‌پیگیری یا اطلاع غیرمستقیم باشد. بااین‌حال، ماده ۲۱۱ ق.آ.د.ک اجازه داده که این اظهارات نیز، اگر موجب اقتناع وجدانی قاضی شود، بتوانند مستند صدور رأی قرار گیرند. اقتناع وجدانی قاضی ممکن است از منابع غیررسمی مانند اظهارات مطلعین ناشناس یا گزارش‌های مردمی نیز حاصل شود،

۶,۳ مقایسه تطبیقی

در پذیرش، هر دو نظام اظهارات افراد مطلع از واقعه را به عنوان دلیل می پذیرند. در ارزیابی قضایی، نقش محوری قاضی در ارزیابی نهایی اعتبار این اظهارات (بر اساس علم/اقناع وجدانی و در پرتو کل پرونده) در هر دو مشترک است. در شرایط شهادت، ایران شرایط شرعی مشخصی برای شاهد قائل است که در صورت فقدان، اظهارات فرد به عنوان "مطلع" شنیده می شود. فرانسه چنین تمایز شکلی و شرایط مذهبی ندارد، اما سوگند شاهد الزامی است. در قدرت اثباتی، در عمل، هر دو نظام نسبت به اتکای صرف به شهادت (به ویژه در جرایم سنگین) با احتیاط برخورد می کنند و به دنبال تأیید آن با سایر ادله هستند. در حمایت از شهود، هر دو نظام به اهمیت حمایت از شهود واقفاند، هر چند سازوکارهای قانونی ممکن است متفاوت باشد.

۷ ارزیابی های روان شناختی -

روان پزشکی

۷,۱ در حقوق ایران

نظریات کارشناسی روان شناختی و روان پزشکی در نظام کیفری ایران عمدتاً در مواردی کاربرد دارند: مانند احراز مسئولیت کیفری، طبق ماده ۱۴۹ ق.م.ا، جنون (به معنای اختلال روانی) در حین ارتکاب جرم رافع مسئولیت کیفری است. تشخیص این امر معمولاً بر عهده کمیسیون پزشکی قانونی (متشکل از روان پزشکان) است. گزارش این کمیسیون به عنوان نظر کارشناسی برای قاضی ارسال می شود. در ارزیابی بزه دیده، به ویژه در جرائم جنسی، کودک آزاری یا جرایم منجر به آسیب های شدید روانی، ممکن است از روان شناس یا روان پزشک برای ارزیابی

ادله، به دلیل ماهیت ذهنی، امکان خطا یا تبانی، نیازمند راستی آزمایی و تطبیق با سایر ادله عینی هستند. در حقوق ایران، به موجب ماده ۲۱۱ ق.آ.د. ک، اظهارات شهود و مطلعین، در صورتی که موجب اقناع وجدانی قاضی شود، می توانند مبنای صدور رأی قرار گیرند.

۶,۲ در حقوق فرانسه

شهادت در حقوق فرانسه یکی از رایج ترین ادله است و تحت حاکمیت اصل اقناع وجدانی قاضی قرار دارد. چه کسی شاهد است؟ اصولاً هر شخصی که اطلاعاتی در مورد جرم یا مرتکب آن داشته باشد، می تواند به عنوان شاهد احضار شود، مگر کسانی که قانون آنها را از شهادت معاف کرده (مانند برخی بستگان نزدیک متهم که می توانند شهادت دهند؛ اما بدون سوگند یا ممنوع کرده است. تمایز شکلی ایران بین "شاهد" و "مطلع" به آن صورت وجود ندارد. در سوگند، شاهد قبل از ادای شهادت باید سوگند یاد کند که تمام حقیقت و فقط حقیقت را خواهد گفت. شهادت کذب جرم است. در ارزیابی آزادانه، قاضی (هیئت منصفه) ارزش اثباتی شهادت را با آزادی کامل می سنجد. عواملی چون رفتار شاهد، سابقه او، انگیزه های احتمالی، تناقضات در اظهارات، و هماهنگی با سایر ادله (مانند شواهد مادی یا شهادت های دیگر) در این ارزیابی مؤثرند (Pradel, ۲۰۱۶, p. ۱۷۵). هیچ الزامی به پذیرش شهادت حتی در صورت تعدد شهود وجود ندارد. در حمایت از شهود، قوانین فرانسه تمهیداتی برای حمایت از شهود در برابر تهدید یا انتقام اندیشیده است (مانند امکان شهادت با هویت پنهان در شرایط خاص).

انجام می‌شود. این امر در تعیین نوع و میزان مجازات مؤثر است. در ارزیابی بزه‌دیده، ارزیابی وضعیت روانی بزه‌دیده، به‌ویژه کودکان و قربانیان خشونت‌های جنسی یا خانگی، برای سنجش میزان آسیب وارده، تأثیرات روانی جرم، و تعیین میزان غرامت اهمیت دارد. تشخیص PTSD و سایر اختلالات مرتبط نیز در این چارچوب صورت می‌گیرد. این کارشناسی‌ها نیز تابع قواعد عمومی کارشناسی قضایی هستند و نظریات کارشناسان توسط قاضی آزادانه ارزیابی می‌شود (اصل اقناع وجدانی).

۷،۳ مقایسه تطبیقی

در اهداف مشابه، هر دو نظام از این ارزیابی‌ها برای تعیین مسئولیت کیفری و سنجش وضعیت بزه‌دیده استفاده می‌کنند. در گستردگی کاربرد، به نظر می‌رسد کاربرد کارشناسی روان‌شناختی برای ارزیابی شخصیت متهم (فراتر از بحث جنون) در فرانسه رایج‌تر و نهادینه‌تر از ایران باشد. در ماهیت کارشناسی، در هر دو نظام، این ارزیابی‌ها نظر کارشناسی محسوب شده و تابع ارزیابی نهایی قاضی هستند. PTSD در هر دو نظام، تشخیص PTSD می‌تواند به‌عنوان مستندی در پرونده مطرح شود، اما نقش آن بیشتر در اثبات آسیب وارده به بزه‌دیده و کمک غیرمستقیم به اقناع قاضی است تا اثبات مستقیم خود جرم و در نهایت در چالش‌های علمی، قطعیت در تشخیص‌های روان‌پزشکی و روان‌شناختی همواره با چالش‌هایی روبروست و امکان اختلاف‌نظر بین متخصصان یا احتمال تمارض وجود دارد که قاضی باید نسبت به آنها هوشیار باشد.

وضعیت روحی بزه‌دیده، تأثیر جرم بر او، و تعیین میزان خسارت معنوی (ارش) یا دیه نقص یا زوال منافع روانی استفاده شود. در تعیین بلوغ، در موارد شک در بلوغ متهم (که شرط مسئولیت کیفری است)، ممکن است از نظریات پزشکی و روان‌شناختی کمک گرفته شود.

این ارزیابی‌ها ماهیت کارشناسی دارند و مشمول قواعد کلی آن هستند (لزوم ارجاع توسط مقام قضایی، امکان اعتراض، عدم الزام قاضی به تبعیت). قاضی باید گزارش روان‌پزشکی - روان‌شناختی را در کنار سایر ادله و اوضاع و احوال پرونده ارزیابی کند. در اختلال فشار روانی پس از سانحه PTSD، تشخیص PTSD در بزه‌دیدگان می‌تواند به‌عنوان یک قرینه قوی بر تحمل رنج و آسیب روانی ناشی از جرم (مثلاً تجاوز یا خشونت شدید) تلقی شود و در تعیین خسارت مؤثر باشد. همچنین می‌تواند به‌طور غیرمستقیم، در کنار سایر ادله، به تقویت باور قاضی نسبت به وقوع اصل واقعه کمک کند، اما به‌تنهایی دلیل اثبات جرم نیست.

۷،۲ در حقوق فرانسه

کارشناسی روان‌پزشکی و روان‌شناختی در فرانسه کاربرد بسیار گسترده‌تری دارد و جزء لاینفک بسیاری از پرونده‌های جنایی و جنحه‌های مهم است. در مسئولیت کیفری عدم مسئولیت یا کاهش مسئولیت کیفری را در صورت وجود اختلال روانی یا عصبی که قدرت تشخیص یا کنترل رفتار را در زمان ارتکاب جرم از بین برده یا به‌شدت کاهش داده، پیش‌بینی کرده است. کارشناسی روان‌پزشکی برای تشخیص این وضعیت ضروری است. در ارزیابی شخصیت متهم، کارشناسی روان‌شناختی به‌وفور برای درک بهتر شخصیت متهم، انگیزه‌های او، میزان خطرناک بودن و قابلیت اصلاح

۸ چالش‌ها و محدودیت‌های استناد به مستندات بین

استفاده از مستندات بین به‌عنوان پایه یقین یا اقناع وجدانی، علی‌رغم ضرورت و فواید آن، با چالش‌ها و محدودیت‌های مهمی روبرو است.

۸،۱ چالش‌های مشترک هر دو نظام

خطاپذیری ذاتی ادله، همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، هیچ دلیلی، حتی ادله علمی، مصون از خطا نیست. خطای انسانی در جمع‌آوری، نگهداری، آزمایش یا تفسیر؛ محدودیت‌های تکنولوژیک؛ و یا حتی تقلب می‌تواند منجر به نتایج نادرست شود. قاضی باید همواره با دیدی انتقادی به مستندات نگاه کند (Sakshaug et al., ۲۰۱۰, p. ۸). سوگیری‌های شناختی قاضی، ذهن انسان مستعد انواع سوگیری‌هاست که می‌تواند بر قضاوت تأثیر بگذارد. برای مثال، "سوگیری تأیید" (Confirmation Bias) باعث می‌شود قاضی به دنبال شواهدی بگردد که باور اولیه او را تأیید کند و شواهد مخالف را نادیده بگیرد. "اثر هاله‌ای" (Halo Effect) ممکن است باعث شود قضاوت کلی قاضی نسبت به یک فرد (مثلاً بر اساس ظاهر یا سابقه) بر ارزیابی او از ادله تأثیر بگذارد. آگاهی و تلاش برای مقابله با این سوگیری‌ها برای یک قضاوت عادلانه ضروری است (Guthrie, Rachlinski, & Wistrich, ۲۰۰۱, p. ۷۸۰). در هزینه و زمان، دسترسی به کارشناسی‌های دقیق، فناوری‌های پیشرفته برای تحلیل ادله دیجیتال و انجام تحقیقات جامع، مستلزم صرف هزینه و زمان قابل‌توجهی است. این امر می‌تواند به‌ویژه برای متهمان کم‌برخوردار، چالش‌برانگیز باشد و برابری سلاح‌ها را

خدشه‌دار کند. در شکاف دانش فنی، پیچیدگی روزافزون ادله علمی و فنی (مانند تحلیل DNA پیچیده، رمزگشایی داده‌ها، یا مفاهیم آماری در گزارش‌ها) ممکن است فراتر از دانش عمومی قضات و وکلا باشد و ارزیابی دقیق آنها را دشوار سازد. تحصیل مشروع دلیل، تنش دائمی میان نیاز به کشف حقیقت و ضرورت رعایت حقوق بنیادین افراد (مانند حریم خصوصی، حق سکوت، منع شکنجه) در فرایند جمع‌آوری ادله، یک چالش همیشگی است (تدین، ۱۳۸۹، ص. ۵۵). در نهایت در تأثیر عوامل فرا حقوقی، فشار رسانه‌ها، افکار عمومی، یا ملاحظات سیاسی و اجتماعی، هرچند نباید در تصمیم قضایی مؤثر باشند، اما در عمل می‌توانند به طور ناخودآگاه بر ارزیابی قاضی از ادله تأثیر بگذارند.

۸،۲ چالش‌ها و محدودیت‌های اختصاصی ایران

در ابهام در معیار "نوعاً علم آور"، تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا از مستنداتی صحبت می‌کند که "نوعاً علم آور باشند". تعریف و معیار تشخیص اینکه چه مستندی "نوعاً علم آور" است، مبهم بوده و می‌تواند منجر به تفاسیر متفاوت و اعمال سلیقه شود. در محدودیت قانونی در جرائم منفی عفت (ماده ۱۰۲ آ.د.ک)، این ماده به‌عنوان یک محدودیت بسیار مهم، انجام هرگونه تعقیب و تحقیق در جرائم منفی عفت را (به جز در موارد استثنایی مانند جرم در مرئی و منظر عام، وجود شاکی، یا جرائم سازمان‌یافته) ممنوع کرده است. این ممنوعیت، عملاً امکان تحصیل "مستندات بین" و در نتیجه، اثبات این جرائم از طریق "علم قاضی" را در اکثر موارد منتفی می‌سازد، حتی اگر قاضی از طرق دیگری (که قابل‌طرح در پرونده نیست) به وقوع جرم علم پیدا کند. این

اصل تحصیل مشروع، در برخی موارد، به‌ویژه در جرائم سازمان‌یافته یا تروریستی، ممکن است تمایل به استفاده از روش‌های تحقیقی خاصی وجود داشته باشد که در مرز رعایت اصل تحصیل مشروع دلیل قرار دارند.

۹ به‌کاربردن هوش مصنوعی جهت تحلیل و بررسی مستندات بین

با پیشرفت فناوری‌های نوین، به‌ویژه هوش مصنوعی (Artificial Intelligence – AI)، حوزه‌های مختلف علوم انسانی و حقوق تحت‌تأثیر قرار گرفته‌اند. یکی از کاربردهای بالقوه هوش مصنوعی، کمک به تحلیل مستندات عینی (بین) در دادگاه‌ها و تسهیل فرایند حصول علم قاضی است.

۱. توانمندی‌های هوش مصنوعی در تحلیل مستندات بین

هوش مصنوعی، به‌ویژه شاخه‌های یادگیری ماشین (Machine Learning)، پردازش زبان طبیعی (Natural Language Processing) و بینایی ماشین (Computer Vision)، می‌تواند:

- شناسایی و طبقه‌بندی اسناد متنی، صوتی و تصویری
- تحلیل محتوای الکترونیکی از جمله ایمیل‌ها، پیامک‌ها، و شبکه‌های اجتماعی
- شناسایی الگوها و ارتباطات پیچیده میان داده‌ها
- کمک در تشخیص اصالت و اعتبار داده‌ها با بررسی شاخص‌های فنی

سیاست کیفری که ریشه در تأکید شرع بر ستر و پوشاندن این‌گونه امور دارد، یک محدودیت قانونی صریح بر کاربرد علم قاضی در این دسته از جرائم است (قربانی فریمانی، ۱۴۰۳، ص. ۱۴۵؛ نظریات مشورتی اداره کل حقوقی قوه قضائیه). تبصره ۱ همین ماده حتی قاضی را مکلف می‌کند متهمی که قصد اقرار دارد را به پوشاندن جرم توصیه کند. چالش‌های زیرساختی، کمبود امکانات پیشرفته آزمایشگاهی، کارشناسان متخصص در برخی حوزه‌ها، و سیستم‌های مدیریت داده در سراسر کشور، می‌تواند بر کیفیت و سرعت جمع‌آوری و تحلیل مستندات تأثیر بگذارد. در بحث بر سر حجیت علم قاضی در امور حق‌اللهی، اگرچه قانون فعلی علم قاضی را به طور مطلق (جز در موارد استثنا قانونی مانند ماده ۱۰۲) پذیرفته، اما در مبانی فقهی، بحث‌هایی در مورد حجیت علم قاضی (حتی قاضی جامع‌الشرايط) در برخی امور حق‌اللهی محض، همچنان وجود دارد که می‌تواند بر رویه عملی تأثیر بگذارد.

۸،۳ چالش‌ها و محدودیت‌های اختصاصی فرانسه

در ابهام در فرایند اقناع وجدانی هیئت‌منصفه، در دادگاه‌های جنایی، عدم الزام سنتی هیئت‌منصفه به ارائه دلایل رأی خود، باعث می‌شود فرایند دقیق رسیدن به اقناع وجدانی در هاله‌ای از ابهام باقی بماند و امکان نظارت دقیق بر آن دشوار باشد (هرچند قوانین اخیر به سمت شفافیت بیشتر حرکت کرده‌اند) (تدین، ۱۳۸۹، ص. ۷۰). پیچیدگی و اطاله دادرسی ناشی از کارشناسی، فرایندهای مفصل کارشناسی و کارشناسی متقابل، اگرچه تضمینی برای حقوق دفاعی است، اما گاهی منجر به طولانی‌شدن بیش از حد دادرسی می‌شود. در فشار بر

– پیش‌بینی و پیشنهاد احتمالات بر اساس داده‌های موجود

هوش مصنوعی می‌تواند حجم عظیمی از داده‌های الکترونیکی و مستندات دیجیتال را در زمان کوتاه تحلیل و نتایج دقیق ارائه کند که برای نظام قضایی امری حیاتی است. (مرادی، ۱۴۰۱، ص ۹۸).

۲. محدودیت‌ها و چالش‌های کاربرد هوش مصنوعی در تحلیل مستندات بین‌باوجود توانمندی‌ها، چالش‌های جدی وجود دارد:

– عدم توانایی در درک کامل مفاهیم حقوقی و زمینه‌های عرفی و انسانی

– مشکلات در تفسیر معانی ضمنی، تناقضات و تفاوت‌های فرهنگی و زبانی

– ریسک خطا و تصمیم‌گیری اشتباه در موارد پیچیده
– نگرانی‌های حقوقی و اخلاقی درباره حفظ حریم خصوصی و سوءاستفاده از داده‌ها

– نیاز به داده‌های باکیفیت و آموزش‌های تخصصی برای الگوریتم‌ها

هوش مصنوعی هنوز نمی‌تواند جایگزین قاضی شود، بلکه باید به‌عنوان ابزاری کمکی و تقویتی برای تحلیل داده‌ها و مستندات عمل کند (حیدری، ۱۴۰۲، ص ۱۱۰).

۳. جایگاه قانونی و رویه قضایی در ایران

قوانین فعلی ایران به طور مستقیم به کاربرد هوش مصنوعی در فرایند دادرسی و تحلیل مستندات عینی اشاره نکرده‌اند، ولی اصول کلی استفاده از فناوری در

آیین دادرسی کیفری وجود دارد که می‌تواند مورد استناد قرار گیرد:

ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری: اجازه استفاده از تجهیزات فنی و فناوری در دادرسی
قانون تجارت الکترونیکی و مقررات حفاظت از داده‌ها

قوانین باید به‌روزرسانی شوند تا نقش هوش مصنوعی در تحلیل مستندات و کمک به قضاوت به رسمیت شناخته شود و چارچوب‌های حقوقی لازم برای حفظ حقوق متهمان فراهم گردد (یوسفی، ۱۴۰۰، ص ۱۳۵).

۴. دیدگاه دکترین حقوقی

دکترین حقوقی با دو دیدگاه عمده مواجه است:

دیدگاه خوش‌بینانه: استفاده از هوش مصنوعی را به‌عنوان ابزاری کارآمد و ضروری در عصر دیجیتال پذیرفته و معتقد است که با اصلاح قوانین و آموزش مناسب می‌توان از آن برای ارتقای دقت و سرعت در قضاوت بهره برد (حسینی، ۱۴۰۱، ص ۸۰).

دیدگاه محافظه‌کارانه: بر این باور است که هوش مصنوعی نمی‌تواند درک انسانی، اخلاقیات و قضاوت ذهنی را جایگزین کند و باید نقش آن محدود به کمک به کارشناسان باشد (کریمی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۲).

۵. موارد کاربرد عملی فعلی و آینده هوش مصنوعی در تحلیل مستندات بین

– تحلیل داده‌های الکترونیکی و کشف الگوهای جرمی
– شناسایی تقلب در اسناد و جعل دیجیتال

- تشخیص چهره در تصاویر دوربین‌های مداربسته

- بررسی و دسته‌بندی اظهارات شهود و مطلعین
به صورت صوتی و متنی

کمک به کارشناسان در تفسیر داده‌های پیچیده

در مجموع هوش مصنوعی دارای ظرفیت بسیار بالا برای تحلیل مستندات بین در حقوق کیفری ایران است و می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند برای تسریع و افزایش دقت در فرایند رسیدگی کیفری به کار رود. با این حال، به دلیل محدودیت‌های ذاتی در درک انسانی و مسائل حقوقی و اخلاقی، هوش مصنوعی نمی‌تواند جایگزین قاضی یا فرایند قضایی شود و باید در چارچوبی مشخص، همراه با نظارت انسانی مورد استفاده قرار گیرد. اصلاح قوانین و ارتقای دانش قضات و کارشناسان در زمینه هوش مصنوعی، پیش‌نیاز ضروری این مسیر است.

۱۰ نتیجه‌گیری

این پژوهش تطبیقی نشان داد که علی‌رغم خاستگاه و مبانی نظری متفاوت، نظام‌های دادرسی کیفری ایران و فرانسه در عمل به نقطه مشترک مهمی رسیده‌اند: محوریت یافتن مستندات عینی و قابل‌ارائه (مستندات بین) به عنوان پایه و اساس ضروری برای شکل‌گیری یقین یا اقتناع وجدانی قاضی. در نظام ایران، با وجود پذیرش "علم قاضی" به عنوان یکی از ادله اصلی و قائل شدن موضوعیت برای آن، آن را به "مستندات بین" مقید کرده و با ارجحیت دادن به علم قاضی مستند بر سایر ادله قانونی در مقام تعارض (ماده ۲۱۲ ق.م.ا)، نظامی تلفیقی و منحصربه‌فرد ایجاد کرده است. با این حال، این نظام با ابهاماتی در معیارهای ارزیابی و

محدودیت‌های قانونی مهمی (مانند ماده ۱۰۲ آ.د.ک) روبروست. در نظام فرانسه، با اتکا بر اصل "اقتناع وجدانی" و "آزادی ادله"، انعطاف بیشتری در ارزیابی دلایل به قاضی می‌دهد، اما این آزادی را با لزوم تحصیل مشروع، رعایت اصل تناظر و به طور فزاینده‌ای با الزام به استدلال آراء، مهار کرده و آن را نیز به ادله عینی مطرح شده در دادرسی پیوند زده است.

در هر دو نظام، گزارش‌های پزشکی قانونی، نظریات کارشناسی، ادله الکترونیک، و اظهارات مطلعین/شهود، نقش کلیدی در فرایند کشف حقیقت ایفا می‌کنند و قاضی به عنوان ارزیاب نهایی، وظیفه خطیر سنجش اعتبار و قدرت اثباتی این مستندات را بر عهده دارد. چالش‌های مشترکی چون خطاپذیری ادله، سوگیری‌های شناختی، هزینه و زمان، و لزوم رعایت موازین قانونی، همچنان پیش روی هر دو نظام قرار دارد.

پیشنهاده‌ها

برای نظام حقوقی ایران، در شفاف‌سازی معیارها، تدوین آیین‌نامه‌ها یا دستورالعمل‌های قضایی برای ارائه معیارهای عینی‌تر جهت تشخیص "بین بودن" و "نوعاً علم آور بودن" مستندات مذکور در تبصره ماده ۲۱۱ ق.م.ا و نحوه استناد قاضی به آنها. در آموزش تخصصی، برگزاری دوره‌های آموزشی کاربردی و مستمر برای قضات، وکلا و ضابطان در زمینه روش‌های نوین کشف جرم، تحلیل ادله الکترونیک، ارزیابی انتقادی گزارش‌های کارشناسی (به‌ویژه پزشکی و روان‌شناختی) و آگاهی از سوگیری‌های شناختی. تقویت زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری برای تجهیز آزمایشگاه‌ها، توسعه بانک‌های اطلاعاتی مانند DNA، و افزایش تعداد کارشناسان رسمی متخصص در سراسر کشور. بازنگری

در محدودیت‌ها، بررسی دقیق‌تر آثار عملی ماده ۱۰۲ آ.د.ک و یافتن راهکارهایی برای ایجاد تعادل میان سیاست ستر و پوشاندن و ضرورت کشف حقیقت و احقاق حق بزه‌دیدگان در موارد خاص (با حفظ محرمانگی دادرسی، تقویت استدلال آراء، تأکید بیشتر بر لزوم استدلال کامل، دقیق و مستند به ادله عینی در آرای که بر اساس علم قاضی صادر می‌شوند، تا امکان نظارت مؤثرتر فراهم گردد.

در هر دو نظام، توسعه همکاری‌های بین‌المللی، تبادل تجربیات و دانش فنی در زمینه مقابله با جرایم نوین و استفاده از فناوری‌های پیشرفته در کشف جرم، در تحقیقات میان‌رشته‌ای، تشویق انجام تحقیقات مشترک میان حقوق‌دانان، جرم‌شناسان، روان‌شناسان، و

متخصصان علوم فنی برای درک بهتر تأثیر انواع ادله بر قضاوت و یافتن راه‌های کاهش خطا. در تأکید بر اخلاق قضایی، ترویج فرهنگ دقت، بی‌طرفی، فروتنی علمی (پذیرش احتمال خطا) و لزوم استدلال در میان قضات به‌عنوان ارکان اصلی یک دادرسی منصفانه مبتنی بر مستندات بین.

در نهایت، گرچه مسیر دستیابی به یقین در دو نظام حقوقی ایران و فرانسه ممکن است از گذرگاه‌های متفاوتی عبور کند، مقصد هر دو، تاحدامکان، باید کشف حقیقت مبتنی بر شواهد عینی و صدور رأی عادلانه باشد. "مستندات بین"، قطب‌نمای این مسیر هستند، به شرط آنکه بادقت بررسی شوند و بااحتیاط به کار گرفته شوند.

منابع

- Ardabili, Mohammad Ali (2020), General Criminal Law, Vol. 2 {In Persian}
- Ashoori, Mohammad. (2001). Criminal Procedure. Volume 2, Second Edition. Tehran: Samt Publications. {In Persian}
- Ashoori, Mohammad. (2004). Criminal Procedure. Volume 1, Tehran: Samt Publications. {In Persian}
- Buisson, J. (2001). Proof. In Encyclopedia of Criminal Law (Vol. V, 2nd ed.). Dalloz.
- Dehkhoda, Ali Akbar. (2008). Dehkhoda Dictionary. Tehran: Tehran University Press. {In Persian}
- Delmas-Marty, M. (1995). European Criminal Procedures (1st ed.). Paris: PUF.
- Elham, Gholamhossein. (2012). Electronic Evidence and Its Impact on Iranian Criminal Procedure. Quarterly Journal of Criminal Law Research, 1(1), 9-34. {In Persian}
- Ghorbani Farimani, Ahmad. (2023) October 30. The role of the judge's knowledge derived from the documents in proving criminal claims. Paper presented at the conference. The 18th International Conference on Management and Humanities Research in Iran, Tehran. {In Persian}
- Goldoust Jooybari, Rajab. (2007). (Generalities of Criminal Procedure. Tehran: Jangal Publications. {In Persian}
- Guinchard, S., & Buisson, J. (2007). Procédure pénale (5th ed.). Paris: LexisNexis Litec.
- Guthrie, C., Rachlinski, J. J., & Wistrich, A. J. (2001). Inside the Judicial Mind. Cornell Law Review, 86(4), 777-830.
- Haji Dehabadi, Ahmad. (2019). Criminal Evidence in Islam. Qom: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications Organization. {In Persian}
- Hashemi Shahroudi, Seyed Mahmoud. (2000.) The Foundations of Criminal Jurisprudence. Tehran: Dadgostar Publication. {In Persian}
- Heidari, Elham. (2012). The Principle of Freedom of Education and Evaluation of Evidence in Criminal Proceedings in Iran and England. (PhD thesis. University of Tehran (Qom Campus {In Persian}).
- Heydari, Alireza (2023), Technology and Artificial Intelligence Law {In Persian}
- Hosseini, Zahra (2022), Modern Criminal Law {In Persian}
- Jafari Langroodi, Mohammad Jafar. (1979). Islamic Law. Tehran: Ganj Danesh Publications. {In Persian}
- Jafari Langroodi, Mohammad Jafar. (1988). Encyclopedia of Islamic Sciences (Volume 2. Tehran: Ganj Publications. {In Persian}
- Jafari Langroodi, Mohammad Jafar. (1999). Detailed in Legal Terminology. Tehran: Ganj Danesh Library. {In Persian}
- Karimi, Naser (2020), Legal Challenges of Technology
- Katouzian, Nasser. (2001). (Proof and means of proof. Tehran: Mizan Publication. {In Persian}
- Khaleghi, Ali (2021), Criminal Procedure, Vol. 1 {In Persian}
- Khaleghi, Ali (2021), Criminal Procedure, Vol. 2 {In Persian}
- Khazzani, Manouchehr. (2008). Criminal Procedure Code Pamphlet. Polycopy, Faculty

- of Law, Shahid Beheshti University. {In Persian}
- Khomeini, Seyyed Ruhollah. Bitā. Tahrir al-Wasilah . Volume 2, 6th edition. Qom: Islamic Publishing Institute. {In Persian}
- Khorsandian, Mohammad Ali. (2004). A study of the authority of the judge's knowledge in Iranian jurisprudence and law. Journal of Social and Human Sciences, Shiraz University, 21 (Special Law) , 119-140. {In Persian}
- Law Research Group, University of Islamic Sciences Razavi. (2007). Evidence to prove criminal claims. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. {In Persian}
- Mehrpour, Hossein. (1993). New Perspectives on Legal Issues (1st edition). Tehran: Information Institute. {In Persian}
- Merle, R., & Vitu, A. (2001). Traité de droit criminel: Procédure pénale (5th ed.). Paris: Cujas.
- Mirmohammad Sadeghi, Hossein (2022), Criminal Law of Computer Crimes {In Persian}
- Mirmohammad Sadeghi, Hossein (2022), Evidence in Criminal Law {In Persian}
- Mirmohammad Sadeghi, Hossein (2022), Special Criminal Law 1 {In Persian}
- Moazin zadegan, Hassan Ali. (1999). Science of the Judge. Journal of Law and Politics Research, (2 and 3), 177-213. {In Persian}
- Mohaqeq Damad, Seyyed Mustafa. (2000). Rules of Jurisprudence, Criminal Section. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. {In Persian}
- Molinar, M. (2000). La liberté de la preuve des infractions en droit français contemporain. Thèse (dactyl.) , de l'université d'Aix-en-provence.
- Moradi, Kamran (2022), Application of Artificial Intelligence in Criminal Law {In Persian}
- Mughniyeh, Mohammad Javad. (1404 AH). Fiqh al-Imam al-Sadiq (1st edition). Qom: Quds Mohammadi Publishing House.
- Mujtabawi, Seyyed Jalal al-Din. (1988). Philosophy in Iran (3rd edition). Tehran: Tehran University Press. {In Persian}
- Naraqī, Ahmad bin Muhammad Mahdi. (1417 AH). Awa'id Al-Ahkam (First Edition). Qom: Publishing Center affiliated to the Islamic Media Institute.
- Nashat, Ahmad. (2005) M. Risale-i-Ithbat. Beirut: Maktaba Al-Ilm Ljmi'.
- Peymani, Zia-eddin. (1977). Judicial Reasons in French Revolutionary Law. Tehran: Khorami Press. {In Persian}
- Pradel, J. (2000). Droit penal comparé (2nd ed.). Paris: Dalloz.
- Pradel, J. (2007). Manuel de procédure pénale (13th ed.). Paris: Cujas.
- Pradel, J. (2016). Droit pénal général (20th ed.). Paris: Cujas.
- Pradel, J. (2016). Procédure pénale (18th ed.). Paris: Cujas.
- Qadimi, Noorallah. (2006). The validity of the judge's knowledge. (Master's thesis. Teacher Training University. {In Persian}
- Rahmadal, Mansour. (2009). Burden of Proof in Criminal Matters. Tehran: Samt Publications. {In Persian}
- Ramzani, Mahmoud. (2012). English-Persian-English Persian-Persian Bidirectional Legal Dictionary. Tehran: Akhavan Publications. {In Persian}
- Rassat, M.-L. (2007). Procédure pénale (15th ed.). Paris: PUF.

- Rassat, M.-L. (2019). *Procédure pénale* (2nd ed.). Paris: Ellipses.
- Renault-Brahinsky, C. (2007). *Procédure pénale* (8th ed.). Paris: Gualino.
- Sakshaug, J. W., Yan, T., & Tourangeau, R. (2010). Nonresponse error, measurement error.
- Shamloo Ahmadi, Mohammad Hossein. (2015). Analysis of Article 211 of the Islamic Penal Code of 1392 regarding the knowledge of the judge. *Quarterly Journal of Judicial Law Perspectives*, 20(70), 111-134. {In Persian}
- Shamloo, Baqir. (2004). The principle of criminal innocence in modern judicial systems. In *criminal sciences, a collection of articles in honor of Professor Dr. Mohammad Ashouri*. Tehran: Samt Publishing. {In Persian}
- Sharani, Abolhassan. (1994). (Introduction to the Punishment of the Evil One. Secretariat of the Sheikh Ansari World Congress. {In Persian}
- Sheikh Tusi, Muhammad ibn Hassan.) *Al-Tabyan fi tafsir al-Quran* (Volume 4. (Research by Ahmad Habib Qusayr al-Amil). Najaf: Al-Mutabah al-Ilamiyah.
- Tabatabaeinejad, Hassan (2023), *Investigation of Criminal Offenses and the Role of Specialized Evidence* {In Persian}
- Taddion, Abbas. (2009). Evaluation of Criminal Evidence in the Judicial System of Iran and France. *Humanities Lecturer - Comparative Law Research*, 14(2), 57-78. {In Persian}
- Taheri Bajd, Muhammad Ali. (2004). Determining the regime of criminal evidence in the Iranian judicial system. In *Criminal Sciences, a collection of articles* (pp. 219-246). Tehran: Samt Publication. {In Persian}
- Tarkhani, Shahriar. (2002). *Principles Governing the Acquisition and Presentation of Criminal Evidence in Iranian and French Law*. (Master's Thesis. Faculty of Law, Imam Sadeq University (AS), Tehran. {In Persian}
- Vela'i, Isa. (2002). (Explanatory Dictionary of Principles Terms (2nd Edition). Tehran: Ney Publication. {In Persian}
- Yousefi, Hamidreza (2021), *Legal Evolution in the Age of New Technologies*. {In Persian}
- Zeraat, Abbas., and Hajizadeh, Hamid Reza. (2009). *Evidence of Proof of a Case*. Tehran: Law-oriented publishing. {In Persian}